

VZNIK A ETABLOVANIE VOJENSKEJ KARTOGRAFIE NA ÚZEMÍ SLOVENSKA.

Ján Jakubík

Katedra geografie a krajinnej ekológie, Fakulty prírodných vied Univerzity Mateja Bela,

Tajovského 40,

974 00 Banská Bystrica

e-mail: jakubik@fpv.umb.sk

Územie súčasnej Slovenskej republiky bolo objektom pôsobenia vojenskej kartografie už od polovice 18. storočia, od vzniku vojenskej kartografie v habsburskej monarchii v roku 1763. Postupne na našom území prebehli tri vojenské mapovania v rokoch 1763 - 1887, pri ktorých bolo celé územie kontinuálne zmapované v stredných mierkach 1: 28 800 (príp. 1: 14 400) a 1: 25 000. Z týchto základných mierok boli vyhotovené rôzne druhy odvodených máp, z ktorých najznámejšie sú najmä generálne mapy 1: 200 000 a špeciálne mapy 1: 75 000 z tretieho vojenského mapovania. Pri štvrtom vojenskom mapovaní bolo v roku 1912 zmapované iba územie Vysokých Tatier a mapa bola vydaná v mierke 1: 75 000. Počas 1. ČSR sa na našom území takisto začali vykonávať topografické a kartografické práce pre vojenské účely. Hlavné úsilie vojenskej kartografie v tomto období bolo zamerané najmä na reambuláciu topografických máp 1: 25 000, špeciálnych máp 1: 75 000 a generálnych máp 1: 200 000. Nové mapovanie sa vykonávalo v mierke 1: 20 000, najmä v okolí Kremnice.

Historickým medzníkom pri vzniku vojenskej kartografie na samotnom území Slovenska bol koniec tridsiatych rokov 20. storočia. Už predtým rozhodlo Ministerstvo národnej obrany ČSR (MNO), v dôsledku zložitej vojensko-politickej situácie, o vybudovaní záložných objektov pre Vojenský zemepisný ústav Praha (VZÚ) na území Slovenska, v Harmanci okres Banská Bystrica. O tejto lokalite, okrem možnosti dobrej protiletectkej ochrany, rozhodla blízkosť papierne, ako základného materiálového zdroja a tiež miestne vodné zdroje. Tieto objekty mali byť využívané nielen pre tvorbu a tlač máp, ale aj pre tlač bankoviek a iných štátnych cenín. Ich výstavba bola ukončená v roku 1939, ale kvôli zložitej vnútro politickej situácii sa nezačali hneď využívať.

V marci roku 1939 vznikol Slovenský štát, neskôr od 21. júla 1939 oficiálne Slovenská republika. České historické krajiny boli okupované a z tohto dôvodu postupne zanikol VZÚ Praha. V dôsledku rozdelenia štátu došlo k rozdeleniu armády a tým aj vojenskej zemepisnej služby. Z VZÚ Praha odišli na Slovensko, v prvej etape, štyria dôstojníci a poddôstojníci a jeden elév slovenskej národnosti. Boli to: kpt. Martin Turzák (jediný slovenský dôstojník

pre zemepis, rodák z Dobšinej), rotmajster Jozef Kašička, rotný Štefan Mikurda, čatár Anton Miklošík a elév Branislav Hlubočky. Neskôr k nim pribudli kpt. Pavol Zhorela, kpt. Ján Chladný-Hanoš, Ján Kováč a Vladimír Lasák.

V Banskej Bystrici, pri zborovom veliteľstve vytvorili v septembri 1939 topografickú skupinu s cieľom založenia slovenského Vojenského zemepisného ústavu. Po roku pôsobenia v Banskej Bystrici bola celá skupina prevelená do Bratislavy, kde v Dunajských kasárňach dňom 1. októbra 1940 oficiálne vznikol 1. Vojenský zemepisný ústav Bratislava. Veliteľom ústavu bol vymenovaný pplk. Martin Turzák. Tabuľkové počty ústavu boli pomerne nízke a naplňali sa len postupne. Celkove to bolo cca 30 miest: 8 dôstojníkov, 6 poddôstojníkov z povolania, 3 rotmajstri, 8 elévov a 4 civilní zamestnanci (KUPČÍK 1974). Zo zaujímavých osobností, v ústave pôsobil ako elév, spisovateľ a kandidát na prezidenta Slovenskej republiky v roku 1993, Ladislav Ťažký. Jeho pôsobenie v ústave bolo ukončené odvelením na východný front.

V počiatočnom období došlo k delimitácii podkladov z VZÚ Praha týkajúcich sa slovenského územia. Medzi najcennejšie patrili topografické sekcie 1: 25 000, ktoré boli ústavu odovzdané Nemcami až v januári 1941. Prvé úlohy ústavu sa týkali delimitačných úprav na moravsko-slovenskej hranici a na južnej, novej hranici s Maďarskom. Nové systematické, programové práce sa zatiaľ nevykonávali. Pokračovalo sa v prácach začatých ešte vo VZÚ Praha a to v mapovaní v mierke 1: 20 000 v okolí Pezinku a Modry. Okrem toho boli vydávané rôzne druhy tematických máp nielen pre armádu, ale aj pre verejnosť, najmä pre školstvo a osvetu.

V rokoch 1943 – 1944 dochádza na frontoch 2. svetovej vojny k zásadným vojensko-politickým zmenám v neprospech Nemecka, ako vtedajšieho hlavného spojenca Slovenska. Po vylodení spojencov v Normandii, v júni 1944 bola bombardovaná Bratislava. Pri tomto bombardovaní boli zasiahnuté Dunajské kasárne, kde sídlil Vojenský zemepisný ústav. Z tohto dôvodu, v lete 1944 sa časť ústavu (okrem tlačiarne) premiestnila do Harmanca, kde už boli vybudované záložné objekty z 1. ČSR. Pri sťahovaní však došlo k bombardovaniu vlakovej súpravy s materiálom a podkladmi VZÚ, ktorá bola odstavená v priestore Nemecká - Dubová okres Brezno. Pri tomto bombardovaní zrejme došlo k zničeniu zameriavacích podkladov tzv. topografických sekcií 1: 25 000 z nášho územia, z 3. vojenského mapovania a elaborátov tzv. nového merania ČSR 1: 20 000, ktoré prebiehalo na území Slovenska pred rokom 1939. Túto skutočnosť potvrdil výskum pracovníkov kartografického oddelenia Geografického ústavu ČSAV v rokoch 1966, 1968 a 1972 (KUPČÍK 1974).

Činnosť ústavu od konca augusta 1944 bola poznamenaná udalosťami spojenými so Slovenským národným povstaním (SNP). Ústav sídlil v centre SNP a viacerí príslušníci boli zapojení do odbojovej činnosti. Keďže podmienky pre činnosť ústavu sa v Bratislave zhoršovali, postupne sa presťahovala do Harmanca aj tlačiareň. V Bratislave zostala len časť personálu pod velením mjr. Jána Chladného - Hanoša. Na jar 1945, pred príchodom frontu, boli zostávajúci príslušníci aj s materiálom evakuovaní do obce Cerová časť Lieskovej okrs Senica, do školskej budovy, kde vyčkali až do oslobodenia.

Činnosť 1. Vojenského zemepisného ústavu bola ukončená obnovením ČSR, v máji 1945. Súčasne došlo k obnoveniu činnosti VZÚ Praha a sústreďeniu všetkých odborných činností do Prahy.

Povojnový vývoj v ČSR sa začal riadiť podľa Košického vládneho programu, ktorý nanovo upravoval vzťahy medzi obidvoma národmi. V tomto programe, okrem iného, sa hovorilo o paritnom zastúpení a rovnomernom rozmiestnení armády na celom území štátu. Aj na základe tohto programu začali sa medzi príslušníkmi vojenskej zemepisnej služby slovenskej národnosti oživovať myšlienky z 1. ČSR o umiestnení pomernej časti zemepisnej služby na území Slovenska. Pre tento účel tu boli vybudované objekty na konci existencie 1. ČSR. Tieto myšlienky našli svoj reálny odraz najmä v súvislosti so začínajúcou studenou vojnou, kedy bolo nutné brať do úvahy, v rámci novej vojenskej doktríny, zraniteľnosť umiestnenia VZÚ v Prahe, ako hlavnom meste štátu.

Na základe týchto skutočností, rozhodlo MNO v roku 1948 o zriadení „odlúčenej“ (kartografickej) časti VZÚ v Banskej Bystrici a Harmanci, kde sa zrekonštruovali pôvodne záložné objekty po ich poškodení pri prechode frontu. Následne, v roku 1949, toto rozhodnutie bolo dokonca zmenené na úplnú redislokáciu VZÚ Praha do Banskej Bystrice a Harmanca. Do týchto miest bola postupne premiestnená celá kartografia, časť reprodukcie a tlače a neskôr aj topografi a geodeti. V tom istom roku bolo toto rozhodnutie pozastavené a ďalej sa nerealizovalo.

Samotné premiestnenie bolo sprevádzané celým radom personálnych, organizačných a aj obyčajných ľudských problémov spojených so zmenou pôsobiska ľudí zvyknutých na veľkomestské pražské prostredie do prostredia malého slovenského mesta, v podstate s vidieckym obyvateľstvom.

V prvej etape bolo premiestnených 10 odborníkov, ktorí začali vykonávať technologické skúšky. Bolo prirodzené, že mnohí pražskí odborníci sa tomuto premiestneniu bránili a k jeho realizácii došlo až po priamom zásahu vtedajšieho ministra národnej obrany generála Ludvíka Svobodu, ktorý podľa dobových svedkov osobne navštívil Banskú Bystricu a Harmanec

a vydal definitívny rozkaz k premiestneniu. Proti premiestneniu sa argumentovalo najmä nevhodnými klimatickými podmienkami (vysoká vlhkosť vzduchu) a vysokou tvrdosťou vody, ktoré mohli nepriaznivo ovplyvňovať vtedy využívané fotomechanické procesy pri vyhotovovaní kópií na transparentné podložky a pri spracovaní tlačových podkladov a tlačových platní.

Napriek rôznym problémom a ťažkostiam, sa podarilo už v októbri 1948, rozbehnúť výrobu máp. Tento dátum možno pokladať za vznik Vojenského kartografického ústavu v Harmanci a Banskej Bystrici, aj keď to vtedy bola len odlúčená časť VZÚ Praha. Za jej prvého náčelníka bol vymenovaný bývalý dôstojník VZÚ v Prahe a Bratislave, major Ján Kováč. Svojim zásadovým postojom mal, podľa dobových svedkov, najväčšie zásluhy na jej vytvorení. V roku 1949 bola odlúčená časť ustanovená ako samostatný subjekt – 2. Vojenský zemepisný ústav Banská Bystrica, s pracoviskami aj v Harmanci. Založenie ústavu malo v Banskej Bystrici a okolí pomerne veľký spoločenský význam. Do tohto, v podstate malomestského a vidieckeho prostredia, prenikla pracovná činnosť, ktorá vyžadovala zvýšenú intelektuálnu a vzdelanostnú úroveň. Táto skutočnosť sa musela prejaviť vo vzdelávaní a v príprave odborného personálu a tým dochádzalo k celkovému zvyšovaniu kultúrnej úrovne obyvateľstva.

Medzi prvé úlohy, na ktorých sa ústav významne podieľal (až 60%), bolo vyhotovovanie „dočasného“ topografického mapového diela v mierkach 1: 50 000, 1: 100 000 a 1: 200 000.

Na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia došlo v armáde k viacerým organizačným zmenám, ktoré sa prejavili v činnosti vojenskej kartografie na Slovensku.

Dňom 1. 10. 1951 vzniká „Vojenská topografická služba Československej armády“ (VTS) so samostatným riadiacim orgánom Topografickým oddelením Generálneho štábu, čím došlo k posilneniu úlohy vojenskej kartografie. V rámci týchto zmien bol ústav v Banskej Bystrici premenovaný na 3. Vojenský zemepisný ústav, neskôr v roku 1952 na 2. Vojenský kartografický ústav a od roku 1958, len jednoducho Vojenský kartografický ústav Banská Bystrica, ktorý mal kartografické pracoviská v Banskej Bystrici a reprodukčné a tlačiarenské pracoviská v Harmanci.

Ďalším medzníkom vo vývoji VKÚ bol koniec šesťdesiatych a začiatok sedemdesiatych rokov 20. storočia, kedy došlo k sústredeniu všetkých činností do Harmanca. Tieto zmeny boli vyvolané novou redislokáciou ČSLA v roku 1969, z ktorých vyplynulo, že ústav musí opustiť objekty v Banskej Bystrici. Z tohto dôvodu sa začalo s výstavbou nových objektov v Harmanci, ktoré boli ukončené v októbri roku 1974. Samotné urýchlené presťahovanie sa

uskutočnilo koncom októbra 1974, kedy Banskú Bystricu postihla veľká povodeň a priamo bol ohrozený archív VKÚ. Od 28. októbra 1974 už celý ústav pôsobil v Harmanci.

VKÚ sa postupne stal nosným výrobným pracoviskom VTS pre spracovanie všetkých druhov topografických máp mierok 1: 25 000 až 1: 1 000 000 v rámci nového vojenského mapovania a aj všetkých štyroch obnov na celom území Československa a na záujmovom území ČSĽA. Postupne tu boli sústredené kartografické kapacity, ktoré patrili medzi najväčšie v celej Európe. Tento stav trval v podstate až do začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia.

Spoločenské zmeny z roku 1989 sa postupne prejavili v činnosti VKÚ. Zaradením ústavu do privatizácie a zmenou na komerčnú organizáciu došlo k zmene výrobného programu s prevahou kartografickej produkcie pre verejnosť a na zákazky pre objednávateľov.

Rozdelením Československa, museli obidva nové štátne útvary reagovať na zmeny aj vo vojenskej kartografii, pretože došlo k rozdeleniu jedného organického celku zabezpečujúceho úlohy v tejto oblasti. Na Slovensku vznikol, v októbri 1993, Topografický ústav v Banskej Bystrici, ktorý postupne prevzal hlavnú zodpovednú úlohu v oblasti vojenskej kartografie a vykonáva ju do súčasnosti.

Literatúra:

KOLEKTÍV 1993. Historie topografické služby Československé armády 1918 – 1992, Topografické oddelení HOS GŠ AČR, s. 174

KOLEKTÍV 1998. 50 rokov Vojenského kartografického ústavu v Harmanci, VKÚ, š. p., Harmanec, s. 64

KUPČÍK, I. 1974. Činnosť Vojenského zemepisného ústavu v Bratislave v rokoch 1939 – 1945, Sborník Čs. společnosti zeměpisné č. 3, s. 224 - 225